

Юбилей на проф. д.и.н. Хенриета Тодорова*

Колкото и да не ни се вярва, заради приятната ѝ външност и неуморимата ѝ действеност, но и Хенриета Тодорова стана на 70 години! А на тази възраст и тя като всеки разумен човек вероятно би искала да си направи равностметка на постигнатото и загубеното по пътя в голямата наука, и вероятно го е направила, но това е повод и за учениците и колегите ѝ също да размислят и да оценят стореното от нея. Постепенно на обстоятелствата не съм между учениците ѝ, но наблюдавайки я още от студентските си години и работейки с нея по-късно в Археологическия институт с музей на БАН, аз също съм научил много от учения и личността Хенриета Тодорова, винаги съм ценял откритостта и достойнството в поведението ѝ, и затова за мен е чест и удоволствие да представя пред вас, макар и съвсем накратко, постигнатото в научната ѝ кариера.

Проф. д.и.н. Хенриета Тодорова е родена на 25 февруари 1933 година в София. През 1964 г. завършва Университета в Братислава, Словакия, а през 1966 г. в Нитра, Словакия защитава докторска дисертация върху неолита и халколита в българските земи. От следващата 1967 г. и до днес работи в Археологическия институт с музей на БАН, където е преминала по цялата стълбица на научните звания от научен сътрудник до старши научен сътрудник I ст. през 1980 г. Междувременно през 1978 г. тя защитава втора дисертация върху халколитната епоха в българските земи, с което получава научната степен доктор на историческите науки. Административната ѝ кариера включва: ръководител на създадената от нея ПГИИ, научен секретар на Единния център по история и заместник-директор на АИМ, но нейната истинска сила е в ръководството на широкомащабни теренни проучвания. А те са съсредоточени изключително в Североизточна България - регионът, в който на практика за първи път в началото на XX век е изследвана праисторията на българските земи, но Х. Тодорова всъщност откри и за първи път представи праисторията на тази част от страната и главно на Добруджа.

През периода 1967-1976 г. тя прави спасителни разкопки и проучва изцяло три селищни могили и техните некрополи - Голямо Делчево, Варненско, Овчарово и Поляница, Търговишко, както и проучва сондажно четири други селища. Тези разкопки хвърлиха обилна светлина върху праисторическата архитектура, върху вътрешната структура на халколитните селища и тяхната укрепителна система. През 70-те години Х. Тодорова проучва и къснонеолитното селище Усое, Дългополско, а през 1974 г. започва разкопките на комплекса Дуранкулак, който включва халколитна селищна могила, неолитно селище, селище от късната бронзова епоха, средновековно селище, елинистически храм и огромен праисторически и

средновековен некропол. Тук е открита най-ранната каменна архитектура в континентална Европа, а некрополът от късния неолит и халколита има изключително значение в проучването на погребалната обредност в една изявена контактна зона. Наред със сондажни проучвания на поне още шест праисторически селища в западната част на страната, през 1983-1986 г. Х. Тодорова ръководи и разкопките на къснонеолитното селище Тополница, Петричко. От 1994 г. тя е ръководител от българска страна на разкопките на същото селище, но в частта му на гръцка територия.

Обхватната ѝ дейност като разкопвач е съпроводена от значителна публикационна активност. На първо място бих посочил монографичните ѝ трудове, подготвени заедно с нейни ученици и сътрудници, в които се публикуват наблюденията и материалите от селищните могили Голямо Делчево, Овчарово и двата тома за Дуранкулак. Всъщност излезлият наскоро на немски език II том на Дуранкулак, посветен на праисторическия некропол, е публикация на много високо научно ниво, която бързо ще завоюва европейски престиж. Между монографичните изследвания на Х. Тодорова трябва да открие книгата за каменно-медната епоха в българските земи с кратките ѝ варианти на руски и английски, и издадената на немски език в Германия книга за халколитните метални оръдия. Не е необходимо тук да анализирам цялата ѝ научна продукция, която включва 14 книги и над 100 статии на български и основните европейски езици, но ще посоча поне някои от основните научни приноси в нея.

Основните изследвания на Х. Тодорова са посветени на неолита, халколита, протобронзовата и ранножелязната епоха в Североизточна България и прилежащото ѝ черноморско крайбрежие, за които до 60-те години не се знаеше почти нищо. На нея принадлежи откриването и изследването на неолита в този регион. Многогодишните ѝ разкопки в Дуранкулак дадоха неоценима информация върху дотогава непознатата социална структура на халколитното общество, като доказаха неговата елитарна, т. е. йерархична структура. На Големия остров беше разкрито и за първи път изцяло проучено прабългарско селище от IX-X век и принадлежащия му некропол. Х. Тодорова е и автор на първото цялостно изследване върху праисторията на Южна Добруджа.

Началото на металургията е друга научна област, в която тя има съществени приноси. Те се отнасят до прецизирането на датировката на началото ѝ (отнесено към първата половина на V хил. пр. Хр.), класификацията на най-ранните медни изделия и свързането на тяхната мед с медно-рудните находища на Балканския полуостров. Последното стана възможно благодарение на успешното ѝ сътрудничество с институтите Макс-Планк в Майнц и Хайделберг, където бяха направени многобройни оловно-изотопни анализи, доказващи полицентричната

* Слово, прочетено на организираното от Историческия музей в Добрич на 13. 03. 2003 г. честване на юбилей на Х. Тодорова.

структура на най-ранната металургия и експлоатацията на медно-рудните залежи от Медни рид (Бургаско) още през V хил. пр. Хр.

Данните за най-ранната металургия, заедно с интерпретацията на гробовете от некрополите Варна и Дуранкулак, позволиха на Х. Тодорова да обоснове причините за появата именно по западния бряг на Черно море на най-ранната протоцивилизация в Европа.

За нейния начин на работа е характерен широкият надрегионален анализ на праисторическите явления, подкрепен с данните на природонаучните дисциплини. Това ѝ даде възможност да покаже наличието на големи етнокултурни комплекси, които определят общата картина на праисторията на Балканския полуостров.

Анализът на палеоклиматичните данни позволи да бъде установена дълбока екологична криза в края на V и първата половина на IV хил. пр. Хр., причинена от високите температури по време на климатичния максимум. Именно тази екологична катастрофа, а не степна инвазия е причината, според Х. Тодорова, за загиването в края на V хил. пр. Хр. на протоцивилизациите на Балканския полуостров. Периодът след тази катастрофа, т. е. първата половина на IV хил. пр. Хр., тя определя като протобронзова епоха. Всъщност откриването и дефинирането на този период в днешна Северна България е нейно постижение.

Благодарение на проучванията на Х. Тодорова се очерта доста плътна картина на праисторическото развитие в ареала на Долния Дунав от времето на неолитизацията му до началото на бронзовата епоха.

Х. Тодорова направи много не само за проучването, но и за популяризирането на праисторията на българските земи, на новите открития. Тя е чела курсове в СУ, НБУ и ВТУ, била е научен ръководител на много докторанти, била е гост-професор в университетите в Бон, Анкара и Фрайберг. Чела е отделни лекции в поне две дузини чужди университети. Участвала е в трудно установим значителен брой конференции и симпозиуми. Тя беше организатор на голяма праисторическа изложба в Германия, а находки от нейните разкопки са експонирани в много музеи в страната.

Х. Тодорова е член на Немския археологически институт в Берлин и на Постоянния съвет на Международния съюз на праисториците. Член е на редколегии, беше главен редактор на Интердисциплинарни изследвания и *Studia praehistorica*.

Със сигурност съм пропуснал нещо важно в краткото изложение върху научната дейност на Хенриета Тодорова. Но пълно изложение едва ли е възможно, защото целият ѝ действителен живот дотук е преминал в науката и може да бъде представен само чрез науката, а това би изисквало специално трудоемко изследване, за което аз не се наемам. Само мога да кажа, че Х. Тодорова е ярка личност, без която не бих могъл да си представя общността на българските праисторици през последните четири десетилетия. Затова от все сърце ѝ желая здраве и неугасващ ентузиазъм, с който да продължи още дълго дирята на научното си дело.

Васил Николов

Виолета Нешева на 60 години

Един човек се ражда сред руините на бомбардирана София. Дали от това е избуяло младежкото желание да надникне и разгадае пламъците на живота под пластове прах и пепел на несъществуващи вече градове, на отдавна отминали времена? И копнежът остава в душата вече четири десетилетия. Любопитството на учения се опитва да проникне през градския площад в храма и в дома, сред обичайното битие и празничната суета, да се докосне до разноцветните бижута и майсторската изработка на облеклото. Как българинът от средновековието се отправя към отвъдния свят и как пребивава там? Проблемите, свързани с представите за прехода също не са пропуснати. А божият дом и неговото място в живота на града? Та свято място е първото, което човек открива в „Богоспасния Търновград“, в Славовата столица Мелник, приютила църквата „Св. Никола“ и манастира „Св. Богородица Спилеотиса“, в епископския Червен.

В книгите и статиите са фактите (каталози, описания), коментарите, търсенето на подобия и обяснения. Там могат да се усетят познанията и професионалните умения, натрупването на опит, богатството на въображението и артистизма. Само такава чувствителност би могла да пресъздаде ду-

ха на времето, в което твори Боянският майстор. Но истинската любов и опиянението от този отминал и възстановяван като в киното на сенките живот, може да се усети в разговора с Виолета Нешева - наситен, изключително емоционален, а понякога до хаотичност обширен, за да отведе в точната цел. В реалното общуване избликва всеотдайността в работата ѝ с нейните студенти, на които е готова винаги да подаде нова тема, да обсъди и най-невероятни хрумвания. Пак там се усеща доброта на спомена за хора и време.

Затова избрах не сухите факти - кога и кои обекти е проучвала, кога и къде е публикувала своите научни трудове, какви са постиженията и приносите ѝ. Това е лесно постижима информация. Оценките са въпрос на възприемане и научна убеденост на всеки отделен изследовател. Пожелах в една анкета със самата нея да се опитам да открия какво е била и още по-важно, каква продължава да бъде археологията за един от най-изявените съвременни български медиевисти - ст. н. с. д-р Виолета Нешева.

- Кога и от какво се роди интересът Ви към археологията? - *Подсъзнателно от 5-годишната ми възраст. Тогава за пръв път посетих Археологическия музей в София, „храма на историята“, както ми каза моята баба, във всекидневие ме в*

него. Интересът ми към археологията като наука и желанието ми да ѝ се отдам е с много по-късна дата.

- Археологията на българското средновековие ли е първата Ви любов? - Да. Първият археологически обект, на който стажувах като студентка, беше Плиска, която много ме развълнува. Дипломната ми работа беше за средновековната керамика през Първото българско царство.
- За какво Ви подготви университетът? - За официалното „Въведение в храма“.
- Чувствате ли се нечий ученик и наследник? - Учила съм се от много колеги и продължавам да се уча. В кратък отговор е трудно да побера имената на всички, на които съм много признателна. Най-голяма помощ и подкрепа обаче съм получила от Соня Георгиева. Считам я за своя учителка и наставница, която наследих в науката, концентрирайки вниманието си към археологията на Второто българско царство.
- С кого е била най-интересната Ви среща? - С руската изкуствоведка Алиса Банк през 1981 г. в Петербург. Щастлива бях, че тя - знаменитост от световна класа - ми отдели цели два дни от скъпоценното си време. Не усетих как излетяха! Потъгнах сякаш в невероятните ѝ сини очи и в широката ѝ руска душа.
- Какво според Вас научихте късно? - Че не мога да преобразя света и че е наложително да се адаптирам към него - такъв, какъвто е, но свято пазейки честта и достойнството си.
- От какво бихте се отказала (или сте се отказала) заради археологията? - От себеподаването.
- Каква друга професия бихте избрали? - Театрален режисьор. Обичам театъра, семейно съм свързана с него, но близките ми не ми позволиха да тръгна по този път.
- От какво не бихте се отказала дори заради археологията? - От семейството си, от прекрасните си две внучета.
- Има ли смисъл заниманието с тази наука в съвременния свят? - Несъмнено! Съвременieto без минало е дърво без корен. А археологията е най-автентичната връзка с миналото. Освен това, тя е основа за съвременния културен туризъм, който би могъл да се развие в печеливш бизнес и да спомогне закъсалата икономика на страната ни като един от нейните приоритети. За съжаление, все още не се е родил български управник, който да проумее това.
- Коя е мисълта, подтикваща Ви да работите? - Трудно ми е да дам конкретен отговор. Науката е магия, която с годините все повече те завлавява.
- Кои проблеми са най-интересни за Вас от професионална гледна точка? - Средновековният град, неговото градоустройство и архитектура, особено църковно-манастирското строителство. Но също така изкуство, занаяти, средновековният костюм.
- Кой от обектите, на които сте работили, усещате най-силно като свое място? - Минах през ред обекти в различни географски райони на България - Гарван, Кюлевча, Червен, Преслав, Търново, Мелник, Рацария, Карасура. Участвала съм и в об-

хожданията по р. Места. Навсякъде съм оставила частица от себе си, всичките чувствам като „свое място“. Но най-силно и трайно съм привързана към Мелник.

- Какво свързвате с думата „Мелник“? - Своята младост и зрялост, вече повече от три десетилетия. И естествено - основната част от научната си дейност. За мен този град е най-интересният археологически обект у нас от епохата на средновековието. И приказно красив! Както възкликва французинът Мишел Пелар в 1908 г.: „Мелник! Фантастичен град, който няма равен на себе си в света...“
- А с „Велико Търново“? - Също част от живота си - и преди, и след като станях археолог. Преди, защото родово съм свързана с този край - част от моите прародители са сред първите обитатели на Арбанаси през XVII в., а три века след това си взех съпруг от Златарица. Естествено беше влечението ми като археолог към старините на Велико Търново. Там като че ли съзрях като специалист.
- ... „Червен“? - С Червен свързвам своя „процъпульник“ в науката. Попадах в разгара на проучванията там като съвсем млад специалист и за мен този великолепен обект беше една школа, много полезна в по-нататъшната ми работа.
- ... „Преслав“? - Преслав е също ценна школа за мен. Там като че ли най-отблизо влязох в досег с историята на археологията в България, с големите първи археолози, с чийто дух сякаш са пропити старините на някогашията бляскава втора българска столица.
- Къде другаде на земята бихте искали да се занимавате с археология? - Може би в Крим - средище на толкова много култури и ... родно място на моя баща (Евпатория).
- С какво Ви „грабна“ идеята да изследвате средновековното облекло? - Беше едно предизвикателство, тема, изискваща познания в много области и съчетанието им - археология, изобразително изкуство, етнография, история. Тя много ме обогати, разшири научния ми кръгозор. Историческият костюм винаги ми е бил интересен - вуйчо ми беше сценограф и специалист в тази област. Конкретно ме подтикна към тази тема обаче проф. Т. Герасимов.
- Кой е бил най-щастливият момент в работата Ви? - Щастieto в науката е в удовлетворението от свършената работа и в духовната наслада, свързана с него. Изпитвала съм много щастливи моменти и се надявам да изпитам още.
- Кой е най-неприятният спомен от нея? - Неприятни спомени нямам. Напротив, точно работата ме е лекувала от тежки преживявания и стрес. Неприятни усещания у мен обаче предизвиква професионалната завист, съпроводена понякога от „удари под кръста“.
- Кое завършено дело Ви е донесло най-голямо удовлетворение? - Трудно ми е да отговоря еднозначно. Занимавала съм се с различни неща - от разкопки и кабинетна научна работа до музейна и преподавателска дейност. Всяко завършено дело ми носи удовлетворение. Но най-удовлетворител-

но може би е написването на една книга, както и направата на хубава музейна експозиция, или радостта от преуспяването на студент, в обучението на който си вложил много надежди.

- За кое неосъществено занимание съжалявате? - Не успях да напиша всички замислени и започнати книги. Но не се отчайвам. Ако Бог е с мен, ще успея.
- На какво искате да научите своите студенти? - Естествено, на знание. И да развият собствено мислене, да изявяват максимално индивидуалните си способности. Също - на честност, почтеност, научна етика, без които археологията или която и да е друга наука не би могла да бъде светая светих за нацията, каквато е обществената ѝ функция.
- В разработването на какви теми виждате бъдещето на средновековната археология? - Мисля, че е необходимо усилията на медиевистите-археолози да се съсредоточат към средновековния град - от една страна, към обработка и обнародване на натрупания след интензивните разкопки през 60-те - 80-те години на XX в. огромен емпиричен материал, а от друга - към неговото обобщаване за всеки град и за цялата страна.

- Кое в археологическата наука смятате за неприемливо? - Използването ѝ с корисни подбуди.
- Заниманието със средновековна археология промени ли по някакъв начин представата Ви за днешния ден? - Да, виждам днешния ден като пореден от поне 2000 години насам и го осмислям от историческа позиция.
- Какво е водещото кредо в живота Ви? - Че доброто винаги побеждава.
- Какво бихте избрали за свой символ? - Въпреки, че съм зодия „овен“, предпочитам лъва. Орелът - емблема на любимия ми деспот Алексий Слав, също ко ме привлича - и той носи същите качества.
- Каква искате да бъде представата на другите за Вас? - Да ме обичат, но заради самата мен, а не защото биха могли да извлекат някаква полза.
- Кой е незададеният въпрос, на който бихте искали да отговорите? - Как си представям бъдещето на България? Оптимистка съм. Вярвам, че ще е добро. България е като феникс - винаги възкръсва изпод пепелищата.

Снежана Горянова

Втори международен симпозиум „2075 години от въстанието на Спартак. Трако-римско наследство. 2000 години Християнство“. Сандански, 1-4 октомври 2002 г.

Вторият международен симпозиум, посветен на 2075-та годишнина от въстанието на Спартак, премина в атмосфера на висок академичен дух. Присъстваха учени от Австрия, Гърция, Македония и Румъния. От българска страна взеха участие колеги от Археологическия институт с музей на БАН, Института по тракология, Софийския университет „Св. Климент Охридски“, Нов български университет, Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“, Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“ и от музеите в София, Пловдив, Варна, Стара Загора, Благоевград, Сандански, Гоце Делчев и Хисар. Комфортното пребиваване на участниците и ползотворните резултати от симпозиума биха били немислими без отличната организация, дело на различни институции. На първо място тук трябва да се споменат Археологическия институт с музей в лицето на проф. А. Димитрова-Милчева и Института по тракология в лицето на проф. К. Йорданов, изработили научната програма на симпозиума. Добрата координация между организатори и участници би била немислима без усилията на членовете на организационния секретариат (д-р С. Петрова, Р. Милчева и И. Чолаков) и дейната подкрепа от страна на проф. Й. Юркова. Техни достойни партньори при реализирането на инициативата бяха управата на град Сандански в лицето на неговия кмет д-р Драго Попов, фондация „Спартак“ с председател д-р Димитър Спасов

и Археологическият музей - град Сандански с директор Владимир Петков. Не могат да бъдат пропуснати и собствениците и служителите на хотел „Св. Никола“, който гостоприемно приюти участниците и в чиито зали протече научния форум.

Симпозиумът се проведе в първите дни на месец октомври 2002 г. На 1 октомври се състоя официалното му откриване с приветствени слова от директора на Археологическия институт - проф. д.и.н Й. Юркова, кмета на град Сандански - д-р Д. Попов, проф. К. Йорданов от Института по тракология и председателя на фондация „Спартак“ - д-р Д. Спасов.

Работната програма на симпозиума беше реализирана на 2 и 3 октомври, в общо 7 заседания. Докладите бяха организирани в няколко основни теми - гладиатори, трако-римско наследство и ранно християнство. Съвсем естествено, повечето от представените изследвания се концентрираха върху територията на град Сандански и земите по долното течение на Струма.

Първото заседание откри В. Петков, който запозна аудиторията с дългогодишните проучвания в град Сандански. Богатото стенописно и мозаично оформление на епископската базилика в града бяха обект на доклада на Б. Азамер (Австрия). С. Петрова (АИМ) представи изследването си върху архитектоничната скулптура от проучените в Сандански базилики. Интересни резултати изнесе В. Христова (НБУ) за разкопаната при Микрево раннохристиянска базилика. Върху значението на Струма като търговски и културен път се спря З. Бониас (Кавала), докато А. Божкова (АИМ) разгледа отношенията между траки и гърци по поречието на река Места. Заседанието завърши с доклада на Е. Петропулос (Комотини), анализиращ трако-гръцките

отношения по черноморското крайбрежие.

След кратка почивка, второто заседание беше открито от Д. Гергова (АИМ), която изложи интересните си възгледи за функцията на седящието покойник в Тракия. В. Найденова (НБУ) се сприя подробно върху някои проблеми на сложните религиозни отношения в Тракия и Мизия. Наблюденията си върху двойка божества в Западна Македония представи З. Гочева (НБУ). Религиозната тематика беше продължена от И. Дончева (ВТУ), която се центрира върху проблема за епитета $\epsilon\lambda\iota\phi\alpha\nu\epsilon\sigma\tau\alpha\tau\omicron\varsigma$ $\Theta\epsilon\acute{o}\varsigma$ â оброчните паметници от тракийските земи. Р. Ненова - Мерджанова (АИМ) завърши второто заседание с изключително интересното си обяснение за функцията на изобразените в стенописите на Силистренската гробница съдове и предмети.

Третото заседание започна с доклада на Л. Вагалински (АИМ), посветен на надгробния паметник на гладиатора Виктор Скевас. Тематиката за надгробните паметници и гладиаторите беше продължена и в следващите разработки. Х. Йоакимиду (Серес) направи обобщаващи наблюдения върху гробните медальони от Източна Македония, а Р. Милчева (АИМ) засегна някои важни въпроси на богатата надгробна пластика от територията на град Сандански. Отново към паметниците с гладиатори се върна Д. Бондок (Крайова), който представи наблюденията си върху гладиаторските изображения от Румъния. Оригинален доклад представи М. Тачева, която говори за милиарните колони от територията на Сердика и Пауталия и на базата на техния анализ предложи известна промяна на териториалната граница между двата града. Последен за третото заседание беше доклада на Н. Шаранков (СУ), находчиво и ерудирано предлагащ идентифицирането на една надгробна ара от Филипополис като принадлежаща на поета Максим от Апамея.

В. Битракова (Скопие) откри четвъртото заседание, представяйки резултатите от дългогодишните си изследвания в Голем-град (Преспа). Обобщаващи наблюдения върху раннохристиянската архитектура във Филипополис направи Е. Кесякова (Пловдив). Много важен новооткрит епиграфски паметник от времето на Тетрархията докладва Г. Митрев (ПУ). Надписът на латински език е с официален характер и в него се споменават жителите на Хераклея. Въз основа на известните от античните извори градове в Македония и предвид местонамирането на надписа в некропола на античното селище при Мулетарово, Г. Митрев предположи идентифицирането на последното с Хераклея Синтика. Интересни наблюдения върху ранната история на Скупи представи Л. Йованова (Скопие). В. Динчев (АИМ), основавайки се на извършените от него теренни и сондажни изследвания в м. Хилядница, изказа предположение за разпръснатата структура на локализирания там град Нейне. К. Калчев (Стара Загора) направи обобщение на раннохристиянската култова архитектура в Августа Траяна. М. Маджаров (Хисар) представи изследванията си върху една римска пътна станция и селище край Сопот. Монетните находки от IV-V в. от територията между Струма и Места бяха обект на доклада на Д. Алад-

жова (АИМ), а Б. Думанов (СУ) закри заседанието, като разгледа обстойно фибулите с т. нар. императорски изображения и показа несъстоятелността на подобна идентификация.

Първото заседание за следващия ден (3 октомври) откри Х. Буюклиев (Стара Загора), като представи интересен ажурен скулптурен паметник на Орфей от III в. П. Илиева (АИМ) занима аудиторията с непубликувани бронзови статуетки от фонда на Археологическия институт с музей. Темата за бронзовите находки беше продължена от И. Чолаков (АИМ), който разгледа особеностите на украсата върху сгъваеми маси от Мизия и Тракия, и възможностите за тяхното идентифициране. М. Йованов (Скопие) докладва няколко нови могилини погребения, проучени в долината на Брегалница.

Д. Митова-Джонова откри второто сутрешно заседание, представяйки изследванията си върху късноантичната щемпелувана керамика. А. Минчев (Варна) занима колегията с някои непубликувани мозаечни фрагменти от колекцията на Варненския археологически музей. К. Шалганов (София) и М. Иванов изложиха последните резултати от проучването на голям фамилен мавзолей край Сердика, опровергаващи предполагащото съществуване на това място на раннохристиянска базилика.

Третото заседание започна с доклада на В. Нешева (АИМ), която представи развитието на Мелник през античността и раннохристиянската епоха. С. Паскова (Гоце Делчев) направи обстоен преглед на раннохристиянските паметници от територията на Неврокоп. Темата за ранното християнство беше продължена с докладването на нови паметници на християнската архитектура - Х. Прешленов (АИМ) запозна колегите с проучваната от него базилика със стенописи в района на Несебър, докато С. Торбатов (АИМ) представи изцяло проучената от него базилика край Дебрене, Добричко. Интересен теоретичен доклад за символиката на райските врати върху каменни архитектурни елементи изнесе В. Лисич (Скопие), а А. Георгиевска (Битоля) засегна в своето изложение ролята на жената в християнството. Проникването на християнската религия в Нове беше темата на изнесения от М. Чичикова (АИМ) доклад, базиран върху проучванията на базилика № 1. К. Димитров (Институт по тракология) успя по нумизматични данни да възстанови някои периоди от историята на Нове от средата на IV в. Последните два доклада засегнаха въпроси от средновековното християнство. И. Джамбов (ПУ) представи изследване върху църковното и манастирското строителство в Подбалканската област, а Л. Дончева - Петкова (АИМ) разгледа кръстовете енкалпиони от средновековна България.

Симпозиумът беше закрит от проф. К. Йорданов, който произнесе заключително слово. Преди да отпътуват за Мелник, участниците имаха възможност да посетят археологическите паметници и да разгледат музея в Сандански.

През последния ден (4 октомври) беше организирано посещение на културните забележителности на Мелник и кратки екскурзии до Роженския манастир и м. Рупите с църквата на баба Ванга, с което беше изпълнена цялата замислена от организа-

торите програма.

Провеждането на Втория международен симпозиум, посветен на 2075 години от въстанието на Спартак, се очерта като важна проява в културния живот на страната. За няколко дни Сандански събра десетки учени в областта на археологията, старата и средновековна история. Двадесет и пет години след провеждането на Първия международен симпозиум под същия надслов, учени от различни страни отново обединиха усилията си в проучването на богатото антично наследство по долината на

Струма и на ранното християнство. Изнесените доклади обогатиха археологическата наука с много нови паметници, както и с интересни и оригинални интерпретации на различните прояви на древната култура, материализирани в археологическите находки. Представените разностранни изследвания превърнаха провеждането на симпозиума във важно научно събитие.

Марио Иванов

ВЕРА АНТОНОВА
/1917-2002/

На 13 октомври 2002 г. почина Вера Янкова Антонова, дългогодишен археолог, ст.н.с. в Регионален исторически музей Шумен.

Родена е на 19 април 1917 година във Варна, където завършва класическа гимназия. Продължава образованието си в Софийския университет „Св. Климент Охридски“, където завършва класическа филология, с втора специалност стара история и археология. Тук нейни преподаватели са бележитите български учени Александър Балабанов, Димитър Дечев, Гаврил Кацаров, Владимир Георгиев, Веселин Бешевлиев и др. След завършване на образованието си през 1942 година Вера Антонова започва работа като учителка по гръцки и латински в Девическата гимназия в Шумен. Успоредно с това завършва курс за библиотекари и известно време е асистент в Окръжната библиотека в града. През 1951 г. Вера Антонова постъпва на работа в Окръжния исторически музей в Шумен като завеждащ отдел „Средновековна археология“. Тази длъжност тя заема повече от 35 години и я свързва неразривно с паметниците от средновековието в Шуменския регион. С името на Вера Антонова са свързани проучванията в емблематичните за българската история обекти Плиска, Мадара, Велики Преслав. В началото на научната си кариера 1952-1953 година тя проучва античните обекти в Мадара - римската вила и баня. По-късно заедно с Цветана Дремсизова-Нелчинова работи по разкриването на късноантичната крепост при село Войвода, Шуменско, тракийските некрополи при село Браничево и Янково, чиито резултати представляват съществен принос в изучаването на тракийската култура у нас. Успешното начало, липсата на подготвени специалисти и малкото проучени обекти от ранното средновековие, стават причина Вера Антонова да се ориентира към изследването на този дял от българската археология. В продължение на три години 1955-1957, тя участва в експедиции в Лудогориего под ръководството на Станчо Ваклинов, които регистрират ранносредновековни - славянски обекти на територията между Плиска и Силистра. В резултат на това проучване са маркирани над 80 селища и некрополи. По-късно Вера Антонова сама ръководи екип, който издирва следи от другия компонент на българската народност - прабългарите. Тогава са открити прабългарските селища и некрополи при Църквица, Войвода, гара Каспичан, на територията на Шуменски окръг. Резултатите от тези изследвания са много важни, тъй като тогава това е тема, по която не се работи и говори много. В периода 1957-1959 година, Антонова участва в комплексна археологическа експедиция, под ръководството на Милко Мирчев от музея във Варна, в Цар Асен, Силистренско, където е проучен един от най-интересните средновековни обекти в Североизточна България. От тези години един друг паметник - аулът на Хан Омуртаг при днешната гара Хан Крум, Шуменско, неизменно се свързва с името на Вера Антонова. Резултатите от проучванията на среднове-

ковните паметници и материали дават отговор на стоящите години въпроси за локализацията на Омуртаговия аул, споменат в Чаталарския надпис. Отхвърлена е интерпретацията, че се е намирал в Преслав и е установено, че е бил разположен недалеч от местонамирането на Чаталарската колона, открит е единия от двата лъва, споменати в надписа. Предприетите разкопки показват характера и предназначението на това чисто военно укрепление. Безспорно проучването на Аула на Омуртаг и интерпретирането на резултатите представлява важен принос в българската историческа наука и поставя актуалния и днес въпрос за значението на аулите в Първото българско царство.

Вера Антонова взема активно участие в проучването на първата българска столица Плиска. Тя прави редовни разкопки и сондажи в центъра на Вътрешния град. По-късно, през 80-те години на ХХ век, ръководи колектив, който разкри северния сектор на западната крепостна стена на Вътрешния град. Във втората българска столица Велики Преслав Антонова участва в разкопките на местността „Селище“, където са открити стопански сгради и водни съоръжения, принадлежащи към един голям феодален комплекс.

Дотук изброените археологически обекти са само прелюдия към най-голямото откритие на Вера Антонова - Шуменската крепост, която става нейна съдба, гордост и болка. Редовните археологически разкопки тук започват през 1957 година, но от 1961 до 1987 година те се водят по 7-8 месеца годишно. Разкопването и изследването на такъв многослоен обект, в който са регистрирани материали от халщата до късното средновековие, са изпитание за качествата на всеки археолог, но Антонова защити своя авторитет. Тя доказва водещата роля на тракийското поселение на крепостта IV-III в. пр. Хр. спрямо останалите тракийски селища на Шуменското плато, и че в периода на Първото българско царство Шуменската крепост е била във връзка с останалите старобългарски крепости от района. Археологическите разкопки показаха, че истински разцвет Шумен преживява в периода XII-XIV век, когато е един напълно оформен средновековен град, завършен социален и икономически организъм, който заема определено място в политическия и културен живот на България през Второто българско царство. Вера Антонова е от малкото учени, които публикуват резултатите от проучванията си скоро след приключването им. Това тя изискваше и от нас, по-младите колеги, които работехме с нея. Равносметката от това са повече от 120 научни труда - монографии, студии, статии и съобщения, публикувани у нас и в чужбина.

Въпреки, че ангажиментите ѝ като археолог са големи, през всичките години нейното име е тясно свързано с музейното дело в района. Нейни са първите експозиции на музеите в Мадара и Плиска, които неколккратно бяха осъвременявани пак под нейно ръководство. Във връзка с 1300-годишнината от създаването на българската държава в Шумен бе открит нов музей, където залите със средновековни материали бяха подредени по идея и с активното участие на Антонова.

Мисълта, че културно-историческото ни наследство трябва да бъде опознавано от възможно най-широка публика, вълнува Вера Антонова през целия ѝ живот. Малко са специалистите, които след научните публикации подготвят и такива, предназначени за хората без специална подготовка в областта на археологията и историята. Доказателство за това са 250-те пътеводители, дилпънки и статии с името на Антонова, посветени на старобългарските ни центрове Плиска и Преслав, култовия център Мадара, Шуменска крепост и др.

Пословична бе енергията на Вера Антонова, която тя употребяваше в защита на паметниците, за да достигнат те до бъдните поколения. В многобройни битки с институции и личности, тя успяваше да постигне най-доброто за тях. Всички, които са видели Шуменската крепост през 80-те и 90-те години на XX век знаят, че това беше образец за проучен и най-вече експониран обект. Така модерните музеи на открито по света още тогава имаха свой достоен представител у нас. А подредените като аптека фондохранилища предизвикваха завистта на всички колеги, имали възможността да се запознаят с тях.

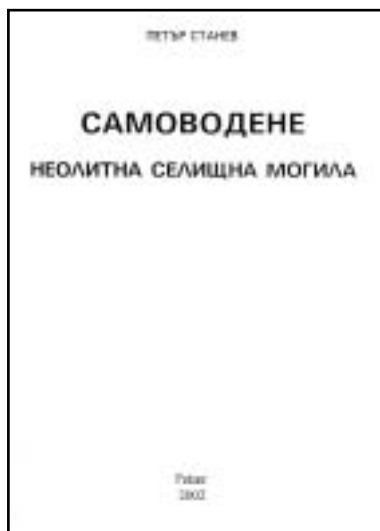
За своята разностранна научна и популяризаторска дейност Вера Антонова бе наградена с ордените „Кирил и Методий“ I и II степен, а през 1980 година ѝ е присъдено високото звание „Заслужил деятел на културата“. Отиде си още един представител на поколението археолози - пионери, работили във втората половина на миналия век, но това, което Вера Антонова остави след себе си като публикации, идеи и ученици, тепърва ще бъде оценявано през XXI век.

Дочка Аладжова

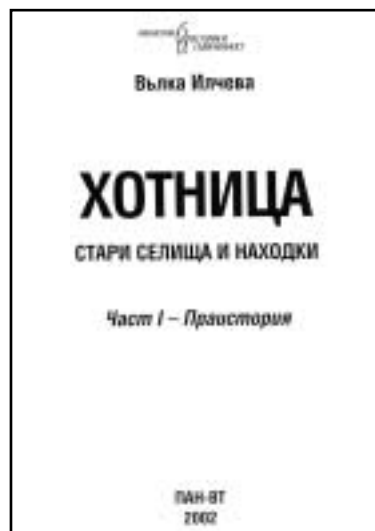
Подбрана библиография на трудовете на Вера Антонова

- Средновековни погребения от Коларовградско. - Археология, 1959, 1-2, 88-95.
- Принос към най-старата история на Шумен и Шуменското плато. - Сб. Шумен - Коларовград, 1, 1960, 1-33 (съавт. с Цв. Дремсизова-Нелчинова).
- Новооткрити обекти от римската епоха в Мадара. - Известия на Народния музей Коларовград, 1, 1960, 19-54.
- Средновековни лапидарни паметници с надписи и рисунки от Коларовградско. - Известия на Народния музей Коларовград, 3, 1965, 25-36.
- Новооткрити обекти от римската епоха в Мадара. - Известия на Народния музей Коларовград, 2, 1963, 23-58.
- Средновековни накити в Окръжния народен музей в Коларовград. - Археология, 1964, 2, 45-52.
- Склад за зърнени храни в Мадара. - Археология, 1964, 4, 30-36 (съавт. с Цв. Дремсизова-Нелчинова).
- Проучвания на средновековната култура в Коларовградски окръг (1944-1964). - Известия на Народния музей Коларовград, 3, 1965, 7-10.
- За мястото на аула на хан Омуртаг. - Исторически преглед, 1962, 5, 84-86.
- За произхода на античните материали в средновековна Плиска. - Исторически преглед, 1965, 5, 67-69.
- Средновековното селище в чашата на язовир „Виница“, Шуменско. - Известия на Народния музей Шумен, 4, 1967, 3-34.
- Новооткрит старобългарски надпис на Шуменската крепост (предварително съобщение). - Известия на Народния музей в Шумен, 4, 1967, 79-85.
- Разкопки на градището при с. Войвода, Шуменско. - Археология, 1967, 3, 30-42 (съавт. с Цв. Дремсизова-Нелчинова).
- Археологически проучвания в центъра на Плиска през 1963-1964 г. (сектор А). - Известия на Археологическия институт, 30, 1967, 27-40.
- Проучвания в местността Селище в Преслав през 1960-1961 г. - Преслав, 1, 1968, 157-170 (съавт. с Цв. Дремсизова-Нелчинова).
- Материали от сондажни проучвания в Плиска. - Археология, 1969, 2, 25-42 (съавт. със Ст. Даяннов).
- Византийската крепост на Сиври тепе. - Известия на Археологическия институт, 32, 1970, 303-310.
- Три старобългарски съда от Шуменска крепост. - Сб. Шумен и Шуменско, 2, 1971, 173-180.
- Принос към археологическата карта на Шуменски окръг. - Известия на Народния музей Шумен, 6, 1973, 89-127 (съавт. с Цв. Дремсизова-Нелчинова).
- Каталог на археологическите паметници в Шуменски окръг. София, 1975 (съавт. с Цв. Дремсизова-Нелчинова).
- За Шуменската крепост през римската епоха (II-IV в.). - Археология, 1978, 4, 13-24.
- Славянското селище в аула на хан Омуртаг. - Годишник на музеите от Северна България, 7, 1981.
- Нови археологически разкопки при с. Хан Крум, Шуменско. - Годишник на музеите от Северна България, 7, 1981, 65-77 (съавт. П. Петрова, Д. Владимирова).
- Аулът на хан Омуртаг при Чаталар. София, 1981 (съавт. Цв. Дремсизова-Нелчинова).
- Шуменската крепост - твърдина през вековете. София, 1981.
- Новооткрита находка от земеделски сечива при Плиска. - Преслав, 4, 1983, 263-269.
- Църкви и каменни постройки в ранносредновековното градище при с. Цар Асен, Русенска област. - Годишник на музеите от Северна България, 10, 1984, 59-70 (съавт. Цв. Дремсизова).
- Тракийското наследство на Шуменска крепост. - Годишник на Софийския университет, Историко-философски факултет, 37, 2, 1984. София, 1985, 25-31 (съавт. Д. Владимирова).
- Връзките на средновековния град Шумен със столицата Царевград-Търнов през XIII-XIV в. (Общ обзор). - В: Сб. Велико Търново 1185-1985, София, 1985, 47-58 (съавт. Д. Владимирова).
- Плиска. Западна стена - сектор „Север“ (Археологически разкопки през 1973-1975 г.). - Плиска-Преслав, 4, 1985, 44-78 (съавт. Ст. Витлянов).
- Античното наследство в средновековна Мадара. - Мадара, 3, 1992, 41-53.
- Шумен и Шуменската крепост, София, 1995.

Публикувани през 2002 г. научни книги по археология на българските земи
Scientific books in archaeology of Bulgaria published in 2002

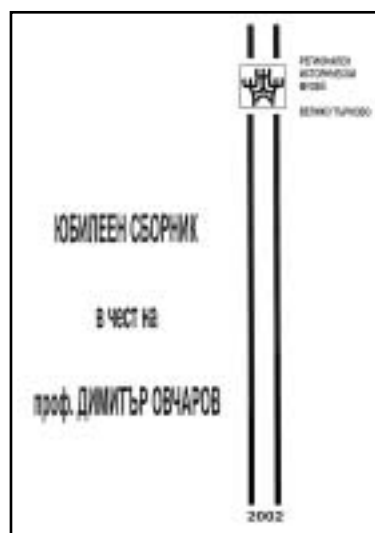
Петър Станев. Самоводене. Неолитна селищна могила. Faber, Велико Търново, 2002.
 Petar Stanev. Samovodene. The Neolithic Settlement Mound. Faber, Veliko Tarnovo, 2002.

Вълка Илчева. Хотница. Стари селища и находки. Част I - Прехистория, ПАН Велико Търново, 2002.
 Ilcheva, V. Hotnitsa. Old Villages and Finds. Part I – Prehistory. ПАН Veliko Tarnovo, 2002.

Сергей Торбатов. Монетната циркуляция в градището край Одърци (301 г. пр. Хр. - 610 г. сл. Хр.). Фабер, Велико Търново, 2002.
 Sergey Torbatov. Coin circulation in the hill-top settlement near Odartsi (310 B.C. - A.D. 610), Faber, Veliko Tarnovo, 2002.

Юбилеен сборник в чест на проф. Димитър Овчаров. Велико Търново, 2002.
 Jubilee Volume of Articles in Honor of Prof. Dimitar Ovcharov. Veliko Tarnovo, 2002.